

TÜSKÉS TIBOR

Az Ormánság panasza

Moldova György: *Ha az Isten hátranézne*

„A magyar írók Trianon után tíz-tizenkét évvel elkezdtek szociográfiát írni, mert felismerték, hogy újra kell gondolni, mi történik Magyarországon. A magyar irodalom számára mindig rendkívül fontos volt a szociográfia, mert megtermékenyítő hatással volt rá. Most is erre a hatásra lenne a legnagyobb szükség, mert nem tudjuk, mi történik az országban. Mindenkihez eljut belőle egy-egy villanás, amit másnapra elfelejt, de azt, hogy milyen folyamatok játszódnak le, senki nem tudja.”

(Csoóri Sándor a Prima Primissima Díj átvétele után, 2008)

Moldova György *Ha az Isten hátranézne* címmel (mely a szép József Attila-verskezdet, a „Ha az isten írónak volna” suta variációja) kétkötetes könyvet írt az Ormánságról. Ma is jó emléke él bennem Moldova ígéretes szépírói pályakezdésének, korai és egymást követő szociográfiai jellegű munkáinak. Ma is szívesen emlékezem korai regényére, a *Sötét angyalra* (1964), itt van a polcomon a friss hangú riportokat tartalmazó *Rongy és arany* (1967), megőriztem a többértelmű *Negyven prédikátor* (1973) fölkavaró hatását. Társadalomrajzaiban a két háború közti magyar szociográfiai irodalom hagyományai éltek tovább: a magyar társadalmi valóság kevésbé ismert tájairól adott hírt (*Tisztelet Komlónak*, 1971; *Az Őrség panasza*, 1974; *Akit a mozdony füstje megcsapott*, 1977). Írásait erőteljes társadalmi érdeklődés, kritikus megközelítés, realiztikus ábrázolás, humoros-szatirikus hang jellemezte. Ugyanakkor ma már azt is látni kell, hogy ez az éles társadalombírálat mindig a szocializmuson belül, a szocializmus alaptételeinek (és a szocialista irodalompolitika alapelveinek) elfogadásával fogalmazódott meg. A rendszer, a struktúra „fonákságairól” beszélt, és nem a „kreatúra”, a diktatúra lényegéről.

A rendszerváltás kísérlete után megjelent könyveinek ismeretében kétszeres érdeklődéssel vettem kezembe az Ormánságról szóló munkáját. Érdekelt azért is, mert valamelyest ismerem az Ormánságról szóló irodalmat és a táj mai valóságát, és kíváncsi voltam azért is, mert ismertem Moldova első ormánsági nekifutásának kudarcát, korai megfutamodását. Amennyire érdekfeszítő a könyv elején ennek a megfutamodásnak a története, az Ormánságba való kalandos megérkezésének elbeszélése, éppannyira meglepett, hogy az író mily kis mértékben foglalkozik az előzményekkel, például Kodolányi János változó Ormánság-képével (elavult és téves irodalomtörténeti közhelyeket idéz, és tíz sorban legalább három tévedést ír le: Kodolányi Akarattyán nem „viskóban” élt; családja utólag sem „röstellte” a Magvető igazgatójának segítségét; nem felesége, hanem lánya írt könyvet

Kodolányiról); hogy milyen kivonatossan és hézagosan idézi Kiss Géza és csupán érinti Fülep Lajos vonatkozó megállapításait. A Kemse-szociográfiáról (*Elsüllyedt falu a Dunántúlon. Kemse község élete*, 1936) és a téma újabb szépirodalmi, illetve szociográfiai „feldolgozásáról” pedig (például Kalász Márton: *Kémes*, 1960; Bertha Bulcsu: *Füstkutyák*, 1965; Varga Lajos: *Keserű örökség*, 1978) nincsenek ismeretei. A magam tapasztalatait csak azért említem, hogy jelezzem, vannak ormánsági élményeim, és él bennem kép, amelyre szerettem volna ráfényképezni a Moldova György által megörökített valóságot. 1961-ben egy hónapig éltem Kémesen, erről szól *Kamasz falu* című írásom (Jelenkor, 1962/2.). Amit 1975-ben egy másik ormánsági faluban tapasztaltam az ott eltöltött időben, *Besence* címmel örökítettem meg (Jelenkor, 1975/10–11.). És azóta is többször jártam az Ormánságban...

Moldova György hetvennegyedik életévét betöltve, egy szívinfarktuson átesve 2007 őszén érkezett meg másodszeri nekifutásra Sellyére, és könyve utószavát 2008. június 10-én keltezi. A közbülső hónapokat töltötte az Ormánságban. Könyvét műfajilag így nevezi: „Riport és dokumentumok”. Sellyén a „kőházban”, az itteni termálfürdő fűthető vendégszállásán lakik, innét tesz egynapos portyákat a környékbeli falvakba, és itt fogadja vendégeit, alkalmi látogatóit. Útjaira hivatalos kísérője van, egy ormánsági születésű tanító személyében. „Csaba konkrétan is megfogalmazta a programot: egy-egy napra általában két település jutott. Reggel nyolc óra felé eljött értem a szállásomra, kivitt az adott napra elsőnek betervezett faluba, a polgármester gondjaira bízott, dél körül visszajött értem, megszervezte az ebédet, és átmentünk a másik általa kijelölt faluba.” Ismereteinek ezek a polgármesterek (többen helyben se laknak) és egy „megyei kézikönyv”, egy „megyei tájékoztató” a forrása. Minden bizonnyal hitelesebb és tartalmasabb élményekhez jutott volna az író, ha – mondjuk – néhány napra vagy hétre beköltözik a „betervezett” falu valamelyik házába, s ha a polgármesterek közlései helyett valamelyik ormánsági család életére, hétköznapijaira vet néhány pillantást.

De ne legyünk maximalisták. Moldovának elegendő rutinja van ahhoz, hogy a száraz adatokat megelevenítse, „hangszerelje”, és alkalmi informátorait megszólaltassa, alakjait beszéltesse. A rutin jól működik, egy-egy szellemes fordulat a régi riporter frissességét idézi, de maga a „módszer” roppant mechanikus, és az eredmény, a két kötetben kirajzolódó kép egyhangú és felszínes.

Az első kötet mintegy húsz ormánsági és Ormánság közeli településen tett rövid látogatásáról szól. Moldova megérkezik a faluba, leül a polgármesteri hivatalban, a polgármesterrel beszélget, ebbe beleszövi a „megyei kézikönyv” adatait, rövid sétát tesz a faluban, bekukkant néhány házba, fölillant néhány utcán látott arcot, aztán továbbsiet. Az első kötetben főként polgármestereket ismerünk meg, és kevés az igazi, mély emberi sors. Nem szolgálja az író hitelességét, hogy forrásai között gyakran hivatkozik ilyesmire: „állítólag”, „pletyka”, „hírek szerint”, „hallottam”, „azt suttogták”, „szóbeszéd”. Az első kötet három, negatív hangsúlyokkal bemutatott polgármester, a bogdásai A., a markóci Lantos Tamás és a drávapiski

Mali Zoltán portréjával ér véget. Ez így együtt valóban inkább „nagy lélegzetű”, azaz terjedelmesebb „riport”, újságírói munka, gyors kézzel papírra vetett interjúfüzér, és nem elmélyült irodalmi szociográfia. A második kötet a tapasztalati anyag témák szerinti kifejtését ígéri: ipar, iskolák, vasút – a fejezetcímekben legalábbis ezt olvassuk. De míg az első kötetben a szerkezet rendjét meghatározta a települések egymásutánisága, az író vándorlása faluról falura, addig a második kötetben a fejezetcímekben ígért tematikai sorrend megbomlik, a gondolatmenet összekuszálódik, következetlen, csapongó lesz, az előadásba a hitélettől a bűnözésen, az egészségügyön át a föld minőségéig különféle kérdésekről szerzett benyomásait is beleszövi. A sietős munka további jele a stiláris szeptőlők sora (például a sok „rendelkezik”), valamint a nagyvonalú tipográfia (például a rendetlen fejezetcímek, az idézőjel és a zárójel következetlen használata).

Ormánság neve a honi közbeszédben az „egyke” fogalmával nőtt össze. Az Ormánság kihalása miatt – Buday Lászlótól Fülep Lajoson, Kiss Gézá, Hidvégi Jánoson át Kodolányi Jánosig – sokan megkongatták a vészharangot. Az egyke még Moldova számára is a „legérdekesebb témák egyike”. Kodolányi a *Második baranyai utazás*ban azt írta: „Magyarország egyetlen nagy Besencévé vált.” Már 1961-es kémesi tapasztalataim alapján megállapítottam: az Ormánság magyar őslakossága valóban kipusztul, az öregek meghalnak, vagy a lakosság egy része – éppen a kezdeményező kedvű, aktív fiatalság – a városokba vándorol. Ám az üres csigahéjként álló, bedeszkázott ablakú-ajtajú, pusztuló házakba az új népmozgalom hatására „idegen népelemek”, sokgyerekes családok költöznek. Ily módon az Ormánság nem kihal, hanem társadalmilag átrétegződik, és a települések lélekszáma helyenként nem fogy, hanem gyarapszik.

Moldova György diagnózisa megerősíti hajdani sejtéseimet. Az író ormánsági magyar őslakost csak hírmondóban talál, viszont a falvak egy részét – néhány házvásárló külföldi mellett – nyolcvan-kilencven százalékban már bevándorolt cigányok lakják. A szemmel érzékelhető kép is lehangoló: omló vakolatú házak, gyomos kocsmaudvar, bezárt bolt, gondozatlan gyümölcsfák, műveletlen földek. A kép mögötti életminőség és életforma még tragikusabb: munkanélküliség, alkoholizmus, „sivár bűn”, falopás, segélyek, újratermelődő iskolázatlanság, írástudatlanság, „lelki restség” – ahogy már József Attila mondta, de most mindez egyetlen társadalmi rétegre terhelve tapasztalható. E tekintetben Moldova nem szépít, bár tart attól, hogy rasszizmussal vádolják („Talán nem tűnik részemről rasszista lépésnek, hogy tovább haladtam ezen a vonalon.”), és az ormánsági cigányság helyzetéről éppolyan kritikusan szól, mint a vasút megszüntetésének, az iskolák bezárásának káros következményeiről, a kormányzás, a dilettáns közlekedési miniszter elhibázott intézkedéseiről.

Kritikájának élességét és hitelességét csupán egyvalami árnyékolja be: az író önképe. Első megjelenése rokonszenves: „Nem megengedhető, hogy személyes sértettségből vagy sokallván a nehézségeket visszaforduljak, és ne teljesítsem a vállalt feladatomat.” Aztán az önarcképre árnyékok vetődnek. Moldova „marxista-

materialista nézeteire” hivatkozik, „a kapitalista trükkök”, „a kapitalizmus álcázó díszletei” nem tetszenek neki, „budapesti rasszisták szólamaikat” emlegeti, nyíltan él benne a Kádár-rendszer iránti nosztalgia („Kádár idején jobb volt a cigányoknak” – mondhatja a hiricsi polgármesterrel), és szívesen felhasználja az olyan alkalmakat, amikor valakinek „jobboldali meggyőződésén” csíphet egyet, bár „nem tudtam alaposabban megismerkedni vele”. A tények, a pontos megfigyelések, a jelenségek regisztrálása helyett tolla néha közhelyekbe, szólamokba botlik, „jobboldali szellemiségről” beszél, és öreg rendőr hőse azért akarja beosztottját Budapestre küldeni, „hogy ő is segítsen megakadályozni a jobboldal utcai kilengéseit”. A polgármesterek egy része Antall Józsefet és a rendszerváltást szidja. És Moldova arról tud, hogy „a rendszerváltás után sok helyütt kommunistaellenes hisztéria tört ki az Ormánságban”.

A két kötetben, a mintegy háromszázötven oldalon és a kötetek végén elhelyezett bőséges, de nem túlságosan eredeti, Tóth László által készített, fekete-fehér sajtófotóanyagban fölmutatott összkép a mai Ormánságról rendkívül lehangoló és elkésztő. Az olvasóban, amikor becsukja a könyvet, óhatatlanul fölvetődik: és hogyan tovább? Mit ígér a jövő? Mit kellene tenni a helyzet megváltoztatásáért, a tragikus folyamatok visszafordításáért? Moldova György célját metaforikusan is, közvetlenül is így fogalmazza meg vállalkozása kezdetén: „az volt a szándékom, hogy a számon kívül maradt Ormánságot felrakjam az ország térképére, segítsek bekapcsolni az általános gazdasági és politikai vérkeringésbe. Ha a nyilvánosság megismeri a vidék sorsát, esély nyílna a felemelkedésre.” Nemes cél, rokonszenves szándék. Ugyanakkor tisztában kell lenni azzal, hogy a magyar szociográfiai irodalom két háború közötti legkiválóbb, remekművű darabjai sem értek el efféle hatást. Hogy például a *Puszták népe* hatására megváltozott volna a magyar pusztai cselédség élete, hogy a könyv által esély nyílt volna a felemelkedésére. (Ahhoz történelmi fordulat, „földrengés” és földosztás kellett.) A kérdés Moldova könyve után is megmarad, és valamiféle választ követel. Mi a megoldás? Mi akadályozhatja meg a táj – és a hozzá hasonló, leszakadó országrészek – további süllyedését? Mi változtathatja meg az itt élő emberek életét? Ha valaki hiteles baloldali, akkor gyógyírt is kínál.

Az egyik megoldás, amit Moldova sugall, és amit alakjai több helyen a könyvben megfogalmaznak, a nosztalgia, a hátratekintés, a szocialista múlt idealizálása, a Kádár-rendszer dicsérete: akkor jobb volt, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek idejében nem volt munkanélküliség, kevesebb volt a bűnözés stb. A rendszerváltás, a magánosítás csak bajt, szegénységet, nyomorúságot hozott. Bármennyire van igazságmagja ennek a véleménynek és a jelent érintő bírálatnak, az elmúlt évtizedekben lezajlott társadalmi és politikai változásokat nem lehet negligálni, meg nem történekké tenni. Csak elfogadni, kritikusan feldolgozni lehet a múltat, a történelem kerekét nem lehet visszaforgatni.

A másik, a látványos, radikális megoldásnak tűnő vélemény sem reális. Már 1975-ben én is hallottam Besencén: „– Mi lesz a faluval, ha mindenki elmegy? – Mi

lesz? Megmondom. Majd lehenyerlik. Majd jönnek a nagy dömperek, és legázolják a házakat. Szántóföldre alakítják a helyét...” És Moldova könyvében is elhangzik többször: nincs esély a változásra, dózer kell ide, el kell tüntetni ezeket a falvakat a föld színéről. A marócsai falugondnokkal folytatott párbeszéd része: „– Mit gondol, meg fog maradni ez a falu? – Hát ha nem jön a dózer!” Az ózdfalui polgármester mondja: „Ha ledózerolnák az egész Ormánságot, senkinek sem hiányozna, talán még észre se vennék.” Hangzatos, tetszetős ítélet, de nincs reális alapja. Ezek a települések a jövőben is megmaradnak, a nyomorúság újratermelődik vagy csak nő bennük; azok helyébe, akik innét elköltöznek, vagy kiemelkednek, még többen érkeznek.

Akkor mit csinálhatunk? Mit lehet tenni? Marad a segélyezés, a kilátástalanság, a falopás, a „megélhetési bűnözés”, a nyomor, a züllés, a tudatlanság, netán a lázadás?

A könyvben két ember beszél a lehetséges és megfontolandó jövőről felelősen. Az egyik Mali Zoltán, Dráwapiski polgármestere, akinek a neve a könyv óta az ormánsági uzsorakölcsönök leleplezése ügyében országosan ismertté vált. Az író kérdésére: „Kialakultak már a polgármesteri alapelvei?”, azt válaszolja: „Hát eddig csak annyi, hogy itt nem demokráciának kell lenni, hanem jóléti diktatúrának.” Kemény beszéd, meredek fogalmazás, enyhítsük azzal, hogy a kifejezést, a jóléti diktatúrát cseréljük jóléti államra. A másik – az előzővel egybehangzó – véleményt a Pécssett dolgozó, nagy tapasztalatú, józan gondolkodású „cigány vezető”, dr. Kosztics István (és nem Pál) fogalmazza meg: „Az államnak kötelessége volna beavatkozni a folyamatokba.”

Vizsgáljuk meg, és bontsuk ki ezt a lehetőséget! A jóléti államnak miféle szerepéről, „beavatkozásáról”, pontosabban: felelősségvállalásáról lenne szó? Egyfelől olyan segélyezésről, amely a segély folyósítását a kötelező iskoláztatáshoz köti. Csak az a szülő kap állami támogatást, aki biztosítja a megszületett utódok taníttatását, rendszeres iskoláztatását. Az ellenszolgáltatás nélküli segély nem segít, hanem csak árt, leszoktat a munkáról. Másfelől olyan hiteles pedagógusokra, faluvezetőkre, tekintélyes polgármesterekre, papokra volna szükség, akik ismerik és követik a kákicsi lelkész, Kiss Géza vagy a csányoszrói Csikesz Sándor példáját. Egy-egy ilyen arc, egy-egy vonzó példa, „pozitív hős” a könyv lapjain is fölbukkan, például a vajszlói és az alsószentmártoni katolikus pap személyében. (Nagy kár, hogy Lankó Józsefről mindössze tíz sorban esik szó. Hogyan él? Miként érte el, amit elért?) Azokat a pedagógusokat és papokat aztán, akik vállalják az itteni munkát, háromszorosan meg kellene fizetni, nekik háromszoros támogatást adni. Ez az állam dolga. Ők megtanítanak a gyerekeket a Tízparancsolatra, az ó- és újszövetségi történetekre, a zsidó-keresztény erkölcs törvényeire, a társadalmi együttélés szabályaira, a bűn és az erény különbségére, a bűn és a büntetés összefüggésére, és az írástudatlanságból versszeretőt, a munkanélküliből földművelőt, a fatolvajból faültetőt nevelnének. Van, ahol ezt már eredményesen csinálják, például a drávafoki református felekezeti iskolában. Magam láttam. Van, aki már

elkezdte ezt a munkát. Például az a cigány fiatalember, vele a második kötet első lapjain találkozunk, aki az Ormánságból a budapesti rabbiképzőbe jár tanulni. És olyan is van, aki tanulmányai végeztével méltó vezető szerephez jutott, mint a jogvégzett és publikáló dr. Kosztics István. Az ő példájukat kellene követni és a véleményüket meghallgatni, amikor – akár Moldova György könyve és az általa bemutatott kép nyomán – az Ormánság jövőjéről gondolkodunk. A mai és a most felnövő nemzedék soraiban talán még nem érnének el nagy eredményt, de – legyünk optimisták – a következő, a második, a harmadik nemzedék tagjai már beilleszkednének – nem pusztán populációként, adófizető alanyként, hanem felelős és szabad emberként – az ország társadalmába. (*Urbis Kiadó, 2008*)